

MONIKA KISZKA*

Czym jest dzieciństwo? Pedagogiczne podejście do badań na dzieciństwem

What childhood is? Pedagogical analysis about childhood studies

Streszczenie

Zainteresowanie dzieckiem i dzieciństwem na przestrzeni wieków ulegało licznym przemianom, przechodząc przez kolejne renesanse. Zmianie ulegały także same procesy terminologicznych perspektyw dotyczących dziecka i dzieciństwa, zmieniały się sposoby traktowania dzieci, rozumienia dzieciństwa jako jednego z najbardziej znaczących okresów w życiu człowieka, a wreszcie sam proces badania dziecka i dzieciństwa. Współcześnie są to rozległe oraz niejednoznaczne kategorie pojęciowe. Należy zatem uznać, że opisywane przejście obejmowało transformację z tradycyjnych do współczesnych dyskursów opisywanych zjawisk. Kluczowym przedmiotem przedstawianych analiz w poniższym artykule jest zagadnienie badań na dzieckiem i dzieciństwem. Punktem wyjścia są historyczne uwarunkowania procesu kształtowania się różnych kierunków oraz paradygmatów badań. W dalszej kolejności zostają przedstawione współczesne nurty badań, określane mianem *childhood studies*, jego założenia oraz cechy. Ważnym aspektem poniższych analiz jest przedstawienie paradygmatycznego przejścia w tradycji badawczej, które obejmuje współczesne dążenia do dogłębnego zrozumienia podstawowych kategorii badań, takich jak: dziecko, dzieciństwo, świat dziecięcy. Przeprowadzone analizy zostały

* Wydział Studiów Edukacyjnych, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0489-3902>, e-mail: monkis1@amu.edu.pl.

oparte na literaturze z zakresu nauk społecznych, zaś całość wywodu miała charakter teoretyczny.

Słowa kluczowe:

dzieci, badania, dzieciństwo, badania nad dzieciństwem, studia nad dzieciństwem

Abstract

Interest in children and childhood has changed through the years. The changes were involved in theoretical ways of defining children and youth. Nowadays, these categories are intangible. It is evident that through ages, adults have changed how they treat children, think about childhood, and plan and research children and youth. The change from traditional to modern categories must be the clue to understanding childhood studies. The main reason for writing this paper was to discuss childhood research and studies. At the beginning are presented the historical contexts of the childhood research paradigm. In addition, basic ideas are shown about the modern formation of childhood studies. Moreover, the clue of this paper below is to show a paradigm change: a transition from traditional childhood to a modern one called childhood. The article is based on pedagogy and social studies literature. Also, it is a theoretical discussion about child and childhood studies.

Keywords:

child, childhood, research, childhood studies, childhood research

1. WPROWADZENIE

Zainteresowanie historią badań nad dzieckiem i dzieciństwem można sytuować na pograniczu kilku nauk. Wśród nich wymienić można pedagogikę, psychologię, socjologię i antropologię. Każda z nich, korzystając z dorobku pokrewnych nauk, dąży do samodzielnego tworzenia konstruktów dzieciństwa oraz odkrywania, czy też ukazania, obrazów dziecka. Prowadzenie badań w tradycyjnych paradygmatach zakłada upodmiotowienie dzieci oraz instrumentalne traktowanie dzieciństwa. Natomiast współczesne nurty określane mianem childhood studies skoncentrowane są na dogłębnych oraz nieznanych kierunkach badań, skupiających się wokół problematyki dobra i życia dzieci. Jednak kwestie metodologiczne dotyczące opisywanego kierunku nadal pozostają otwarte, podatne na liczne zmiany oraz interdyscyplinarne ujęcia. Niezaprzeczalny pozostaje jednak fakt, iż studia nad

dzieckiem oraz dzieciństwem stają się coraz bardziej znaczącym polem naukowej dociekliwości.

Analiza źródeł pedagogicznych ukazuje dwie fundamentalne tezy dotyczące dziecka oraz dzieciństwa, stanowiące o tożsamości badań oraz określające ich kierunki. Analizowanie problematyki dotyczącej dziecka odnaleźć można już w pierwszych wiekach naszej ery, wyrażonej w postaci portretów dzieci na grobowcach. Czas po IV wieku naszej ery odznaczał się zniknięciem zainteresowania dzieckiem, aby mogło ono odrodzić się ponownie w XIV wieku. Jednak to czasy późnych wieków średnich określane są mianem ponownego odnalezienia lub, jak podają niektórzy autorzy, „wynalezienia” dzieciństwa. To okres opisywanego przełomu wieków oraz upowszechniającego się nurtu Nowego Wychowania skierował ponownie uwagę naukowców na potencjał, który tkwił w młodym pokoleniu. Ponowny zwrot wyrażał się w licznych badaniach skoncentrowanych wokół dziecka i dzieciństwa.

Zainteresowanie dzieckiem i dzieciństwem ma zatem wielowiekową tradycję. Jednak to właśnie wskazywany powyżej nurt Nowego Wychowania i towarzyszące temu przemiany społeczne pozwoliły na pełne wykorzystanie potencjału rozwojowego dziecka, a także rozwinięcie licznych dyskursów oraz subdyskursów badań. Istotny dla kształtowania się nurtów badań nad dzieckiem i dzieciństwem był wiek XX, nazwany Stuleciem Dziecka. W osobie najmłodszych upatrywano zbawienia świata oraz wyzwolenia od przemocy i zła. Natomiast kluczem do budowy nowego oraz lepszego świata miała stać się nauka. Dziecko stało się ważne, podlegało mierzeniu, obserwacji oraz opisowi. Stało się widoczne oraz cenne.

Przechodząc do współczesnych dyskursów badań nad dzieckiem oraz dzieciństwem, należy wskazać na nauki takie jak: filozofię, podologię, psychologię pedagogiczną, wychowawczą, rozwojową, pedagogikę prenatalną, pedagogikę pajdocentryczną, pedagogikę przedszkolną oraz socjologię dzieciństwa (Śliwerski, 2020). Dopiero w ostatnich kilku dekadach możemy mówić o wzroście znaczenia badań nad dzieciństwem, ale przede wszystkim znacznej złożoności refleksji naukowej dotyczącej opisywanego tematu. Współczesny przegląd badań oraz kierunków jego rozwoju wskazuje na specyficzne dążenie do pełnego zrozumienia dziecięcych problemów oraz sytuacji. Podkreśla się kluczową rolę dzieci w badaniach, będących ekspertami, a nie tylko biernymi uczestnikami. Dzieci stają się także współtwórcami procesu badania. Najważniejsze we współczesnych dążeniach badawczych jest ukierunkowanie na interdyscyplinarne podejście. Niniejszy artykuł stanowi próbę syntetycznego przeglądu historycznych postaw względem badań nad dzieckiem i dzieciństwem, a także współczesnych kierunków analiz naukowych, dokonanych na podstawie prac Barbary Smolińskiej-Theiss,

Ewy Jarosz, Marii Szczepskiej-Pustkowej, Jadwigi Izdebskiej oraz Bogusława Śliwerskiego.

2. HISTORYCZNE POCZĄTKI BADAŃ NAD DZIECIŃSTWEM

Należy zaznaczyć, iż problematyka dotycząca dzieciństwa przez długi czas pozostawała obszarem zaniedbanym. Powszechne było stwierdzenie, iż dzieciństwo jako faza życia stanowi wyłącznie przygotowanie do dorosłości, dlatego nie traktowano tego rodzaju problematyki jako interesującej. Nastawienia oraz sposoby definiowania dzieciństwa ulegały licznym przemianom, a co z tym związane, podejścia metodologiczne oraz naukowe w ramach jej badania również. Najogólniej można stwierdzić, iż historia badań nad dzieciństwem ogniskuje się w trzech kategoriach. Pierwsza z nich obejmuje badania nad socjoekonomicznymi warunkami życia rodzin i gospodarstw domowych. Kolejna to opracowania psychohistoryczne, obejmujące próby zrozumienia zmian zachodzących w dziedzinie wychowania, a także wynikających z tego doświadczeń dzieciństwa. Ostatnia kategoria to badania dotyczące polityki i historii społecznej związane ze zmianami zachodzącymi w polityce społecznej (Gittins, 2008).

Przechodząc do szczegółowej analizy zainteresowania dzieckiem i dzieciństwem, należy stwierdzić, iż najbardziej przełomowym okresem dla rozważań o dziecku i dzieciństwie jest wiek XVIII, który został określony mianem „odkrycia” dzieciństwa. Zwrócono uwagę, iż należy patrzeć na dziecko jako istotę, która poprzez swoje braki w wiedzy oraz kompetencjach musi zostać odpowiednio wychowana. Jednak aby wychowanie i edukacja mogły przebiegać w odpowiednich warunkach, konieczne jest wykreowanie odpowiedniego środowiska. Kluczowymi kategoriami stały się dzieciństwo oraz jego potrzeby. Przedstawicielami tego nurtu byli J. Locke oraz J.J. Rousseau. Pierwszy z myślicieli postrzegał dziecko jako „białą kartę”, która zostanie wypełniona poprzez kształcenie. Natomiast J.J. Rousseau uważał, iż dziecko powinno podlegać wszechstronnej ochronie, a samo dzieciństwo było czasem naznaczonym licznymi zabiegami edukacyjnymi, które miały przygotować dziecko do uczestnictwa w społeczeństwie (Izdebska, 2015).

Mając na uwadze wskazane powyżej rozważania, należy zaznaczyć, iż pierwszych systematycznych początków badawczego zainteresowania dzieckiem i dzieciństwem należy poszukiwać dopiero w XIX wieku w nurtach psychologii dziecka. Dzieciństwo było rozważane głównie w kategoriach biologiczno-rozwojowych (Szczepka-Pustkowska, 2011). Bardzo istotną rolę w kształtowaniu się różnorodnych myśli występujących w pedagogice, dotyczących właśnie dziecka

oraz dzieciństwa, a także charakteru ich przemian, poszukiwać należy w dwóch głównych ośrodkach psychologicznych w Europie. Jednym z nich był ośrodek badań skoncentrowany wokół Karla i Charlotte Bühler oraz Hildegardy Hetzer. Obejmował on biologiczne oraz behawioralne implikacje dotyczące dziecka. Prowadzone badania poszukiwały optymalnej drogi rozwoju dziecka do 6. roku życia. Na podstawie dostępnej wiedzy wyłonione zostało pięć faz rozwojowych opisywanych jako: wiek niemowlęcy, poniemowlęcy, przedszkolny, młodszy wiek szkolny oraz wiek dorastania. Prace Charlotte Bühler stały się inspiracją dla późniejszych badań prowadzonych m.in. przez Alfreda Adlera, Alfreda Bineta czy Jeana Piageta. Na gruncie pedagogiki polskiej kontynuatorami byli Władysław Dawid, Aniela Szcówna, ale także przedstawiciele polskiej psychologii wychowawczej Stefan Baley oraz Stefan Szuman (Smolińska-Theiss, 2014).

Drugi ośrodek badawczy był skupiony wokół osoby Jeana Piageta oraz jego współpracowników, którzy wspólnie tworzyli tak zwaną genewską szkołę psychologii rozwojowej. Poszukiwano w niej mechanizmów rozwoju dziecka oraz jego prawidłowości. Najważniejszymi odkryciami stały się opisy procesu rozwoju dziecka oraz sposobów zdobywania doświadczenia w pierwszych latach życia. Wskazać należy, iż głównym rezultatem badań stało się odkrycie oraz dokonanie opisu faz rozwojowych dziecka oraz faz myślenia przedoperacyjnego, operacji konkretnych oraz operacji formalnych. Współcześnie zastosowania nowatorskich jak na tamten czas też poszukuje się w badaniach dotyczących rozwoju dziecka oraz procesów uczenia się. Samego Jeana Piageta można uznać za prekursora dyskursu prezentującego dziecko jako konstruktora swojej wiedzy (Smolińska-Theiss, 2014).

Analizy psychologiczne dotyczące dzieciństwa doprowadziły także do stworzenia uniwersalnego modelu dzieciństwa, który zakładał, iż rozwój każdego dziecka przebiega w ten sam sposób. Oznaczało to, że pomijane były najważniejsze założenia dotyczące otoczenia dziecka, które stanowią kluczowy krąg społeczno-kulturowy, znacząco różnicując doświadczenie dzieciństwa. Kolejnym aspektem obejmującym psychologiczny model uniwersalnego dzieciństwa był fakt opracowania gotowych i „dobrych” sposobów wychowania i edukacji dziecka, pomijających podmiotowość dziecka oraz jego indywidualne umiejętności (Garbula i Kowalik-Olubińska, 2012).

Wskazując na kolejny etap kształtowania się podejścia do badań na dzieciństwem, należy wziąć pod uwagę, iż kluczowy stał się przełom XIX i XX wieku, kiedy to zaczęto odchodzić od traktowania dziecka instrumentalnie, jako przedmiotu, dążąc do bezwzględnej podporządkowania dziecka dorosłemu. To właśnie nurt Nowego Wychowania zwrócił uwagę na potrzeby dziecka oraz

jego zainteresowania, stawiając jego możliwości na piedestale. Wiek ten wraz z rozwojem nauki oraz rozumu zwiastował, iż wyedukowane i wykształcone dziecko było wielką nadzieją dla świata, ponieważ mogło go zmienić i dążyć do naprawy tego, czego sami dorośli nie potrafili dokonać. Propagatorką szczęśliwego dzieciństwa oraz perspektywy nowych szans rozwojowych dla dziecka stała się Ellen Key, która wraz ze swoją książką tworzyła wizję wieku dzieciństwa wykreowanego na miarę potrzeb dzieci, ich zainteresowań oraz możliwości. Pomimo tak wzniosłych oraz ważnych postulatów wiek XX okazał się zupełnie odmienny, przepełniony licznymi wojnami oraz zniewoleniem i zawłaszczeniem dzieciństwa, które określane było mianem „odebranego” (Izdebska, 2015).

Ruch studencki oraz lewacka studencka rewolta stanowiły kolejne, drugie źródło renesansu zainteresowania dzieckiem i dzieciństwem, które uznawane jest za drugie przejście w procesie kształtowania się nurtów badań w tym obszarze. Nastawienie myślicieli oraz badaczy w XX wieku obejmowało znacząco większe zrozumienie dla słabości dziecka oraz jego niewinności. To ponowne, drugie przewartościowanie dziecka i dzieciństwa przyniosło hasła: wolności, wyzwolenia i emancypacji, prowadząc do zburzenia zastanych struktur państwa, tradycji oraz Kościoła. Był to czas, który bezpowrotnie zmienił i rozwinął nurt historycznego badania dzieciństwa, które obejmowało wiele przestrzeni takich jak: rodzina, szkoła, grupa rówieśnicza oraz szkolna lub lokalna (Izdebska, 2015). Kluczowe stało się dbanie o psychikę dziecka i dążenie do jego wszechstronnego rozwoju. Ówczesni badacze podkreślali, iż należy dbać o dzieci oraz nieprzerwanie czuwać nad nimi, tak aby nigdy nie pozostawały same. Uwypuklano, iż dziecko jest nie tylko przyszłym dorosłym, ale przede wszystkim wartością samą w sobie (Doliwa, 2020).

Pionierem w kwestii podejmowania badań nad dzieckiem i dzieciństwem były analizy przeprowadzone przez Philippe’a Ariesa; to on jako pierwszy podjął się historycznego ujęcia omawianego zjawiska. Główną tezę opisywanego autora jest fakt, iż dzieciństwo nie było naturalnym etapem rozwoju człowieka, ale konstrukcją o charakterze kulturowo-społecznym. Autor ukazywał brak wyróżnienia, szczególnie przez wieki średnie, stanu młodzieńczego oraz dzieciństwa. Uważano, iż dzieci w zasadniczy sposób różnią się od człowieka dorosłego, dlatego nie były uwzględniane w świecie osób dorosłych. Dla człowieka średniowiecznego najistotniejsza była dorosłość, a dzieciństwo jako czas dorastania nie był wartościowy. W ramach powyższego nurtu badań nad dzieciństwem uznaje się, iż ma ono charakter historyczny i wraz z postępowaniem społeczeństwa oraz zmianą postaw zmienia się jego charakter (Doliwa, 2020). W dalszej kolejności opisywany autor wskazywał, iż osobiste relacje dziecka ze społeczeństwem oraz różne światy

społeczne najmłodszych wymagają od badacza odpowiednich metodologicznych podejść, a same dzieci są aktywnymi kreatorami własnego doświadczenia oraz biografii (Smolińska-Theiss, 2014).

3. WSPÓŁCZESNE Dyskursy badań nad dzieckiem i dzieciństwem

Podczas próby usystematyzowania wiedzy dotyczącej współczesnych podejść metodologicznych konieczne jest odniesienie się do paradygmatów wyodrębnionych przez Jensa Qvutrupa, które stanowią odzwierciedlenie podstawowych typów badań nad dzieckiem i dzieciństwem. Autor ten w swoich analizach w latach 90. ubiegłego wieku podejmował problematykę dzieciństwa. Wskazywał, iż mając na uwadze różne pytania oraz tematy dotyczące omawianego zjawiska, można wyodrębnić trzy grupy prowadzonych badań. Pierwsza z nich obejmowała pytania o obraz dzieciństwa, czyli jego dawny oraz współczesny charakter. Drugi typ dotyczył warunków życia dzieci. Ostatni obejmował poszukiwania wiedzy na temat dziecka jako aktora życia społecznego (Szczepeska-Pustkowska, 2011).

Kolejną rozwijaną perspektywą są badania nad biografią i socjalizacją dziecka. Paradygmat ten związany jest z psychologią rozwojową, która odnosi się do teorii całościowego rozwoju. Zakłada się, iż dzieciństwo i dorosłość nakładają się na siebie. Analizie poddane zostają zależności pomiędzy biografią szkolną dzieci a karierą zawodową, a także pełnionymi rolami społecznymi osób dorosłych. Postępujący obszar analizy w tej perspektywie znajduje uzasadnienie w ekologicznych modelach rozwoju człowieka, odnosząc się do jego holistycznego obrazu oraz procesu socjalizacji. Przedstawione zostają tutaj wzajemne oddziaływania oraz przenikania się różnych systemów społecznych z kulturą, polityką i religią. Proces rozwijania się dyskursu badań biograficznych związany jest z ujęciami strukturalnymi oraz dynamicznymi. Oznacza to, iż należy brać pod uwagę kategorie czasu i przestrzeni, a także doświadczeń w wymiarze zbiorowym oraz indywidualnym. Czas biograficzny człowieka naznaczony zostaje czasem historycznym (Smolińska-Theiss, 2010).

Trzecim typem badań jest perspektywa ulokowana na pograniczu pedagogiki, polityki społecznej oraz pracy socjalnej. Zaliczane do niej są różnorodne diagnozy czy też raporty przedstawiające sytuację socjalną dzieci w wymiarze lokalnym, ale także globalnym. Dokumenty takie publikowane są cyklicznie, sprawiając, iż sytuacja dzieci podlega stałemu monitoringowi. Ewaluacji podlegają problemy świata dziecięcego, na podstawie których opracowywane zostają diagnozy społeczne. W opisywanym obszarze badań dyskusji podlega polityka państwowa oraz świa-

towa. Poszukuje się wskaźników oraz cech charakterystycznych pozwalających na jak najpełniejsze zobrazowanie sytuacji socjalnej dzieci. Widoczne są dążenia do opracowania skal oraz wskaźników, które pozwalają na porównanie sytuacji dzieci w wymiarze międzynarodowym (Smolińska-Theiss, 2010).

Podążając za rozważaniami Barbary Sitarskiej (2014), należy wskazać na następujące nurty badań obecne w naukach społecznych od lat 70. XX wieku. Pierwszym z nich jest konstruktywizm obejmujący badania dzieci w perspektywie indywidualnej oraz dziecka jako członka grup społecznych. Dzieciństwo traktowane jest w kategoriach statusu społecznego. Kluczową rolę odgrywają wszelkie zmiany zachodzące w obszarze życia rodzinnego oraz społecznego, które wpływają na kształtowanie się postaw względem dzieciństwa. Dzieci postrzegane są jako aktorzy społeczni, którzy samodzielnie konstruują swoje życie, środowisko oraz modelują proces własnego rozwoju. Główne obszary poznania skoncentrowane są wokół poszukiwania odpowiedzi na pytania dotyczące wpływu dzieci na środowisko. Dzieci ukazywane są jako samodzielne jednostki działające refleksyjnie i zdolne do prowadzenia własnej socjalizacji, a nawet socjalizacji innych dzieci w obrębie danej grupy wiekowej.

Drugim wyróżnionym nurtem jest kierunek badań historycznych, który zapoczątkowany został przez wspomnianego wcześniej Phillipe'a Ariesa. Wskazany autor prowadził badania historyczne, skupione na analizach społecznego konstruktów dzieciństwa, które obejmują głównie chronologiczne uporządkowanie koncepcji dotyczących zarówno dziecka, jak i dzieciństwa. Phillipe Aries swoje analizy rozpoczął od średniowiecznego postrzegania dziecka jako miniaturowej osoby dorosłej, wyidealizowanej wizji dzieciństwa szczęśliwego, wieńcząc je dziewiętnastowieczną wizją dzieciństwa jako czasu przejściowego (Sitarska, 2014).

Kontynuując wątek współczesnych badań nad dzieciństwem, należy wskazać kilka perspektyw: ontologiczną, epistemologiczno-metodologiczną oraz narracji pytań badawczych. Założenia ontologiczne jako obszar eksploracji badawczej zostały wyłonione już w 1990 roku. Traktowane są jako klasyczne ujęcie badań, których głównym założeniem jest postrzeganie dzieciństwa jako konstruktów społecznego, zależnego od aktualnych warunków społecznych oraz danej kultury. Charakter dzieciństwa w znacznej mierze kształtowany jest pod wpływem zmian optyki społecznej danej kultury, postaw społeczeństwa oraz obyczajowości danego czasu. Do cech charakterystycznych dzieciństwa należą relatywność, wielość znaczeń, konstruktów oraz liczne subkonstrukty. Badania nad dzieciństwem w tej perspektywie przyjmują wiele zróżnicowanych cech dzieciństwa. Wyróżnia się także wiele różnych dzieciństw, które określane są mianem są *childhoods*. Istotne wydaje się wskazanie, iż dzieci postrzegane są jako część społeczeństwa oraz

kultury. Oznacza to, iż najmłodszy są aktorami społecznymi, którzy w aktywny sposób wpływają na otaczającą ich społeczność (Jarosz, 2017).

Perspektywa epistemologiczno-metodologiczna stanowi kolejną tożsamość współczesnych badań nad dzieckiem i dzieciństwem. Obejmuje ona założenie o wszechstronnym szacunku dla dzieci oraz ich opinii. Najważniejsze jest podejmowanie badań w perspektywie dziecka, co pozwala na widzenie świata ich oczami oraz najpełniejszy ogląd danej rzeczywistości. Dzieci w tej perspektywie traktowane są jako najbardziej kompetentni informatorzy na swój własny temat. Jednym z głównych źródeł takiego poglądu jest pedagogika Janusza Korczaka. W takim rozumieniu istotą są badania partycypacyjne, w których dzieci mogą uczestniczyć na równi z dorosłymi na wszystkich etapach badań. Drugim filarem jest podejmowanie badań dotyczących dzieci jako grupy społecznej o konkretnym statusie, ale także posiadającej osobiste problemy warunkujące odbiór świata. Przeważa tutaj perspektywa zbiorowych badań nad dzieckiem, a nie badania dziecka jako indywidualności. Występująca kolektywizacja perspektywy oznacza badania najmłodszych jako grupy niejednorodnej, posiadającej liczne oblicza, podlegającej bezustannemu różnicowaniu (Jarosz, 2017).

Przy omawianiu perspektywy ontologiczno-metodologicznej należy wymienić założenia o prowadzeniu interdyscyplinarnych badań oraz holistycznych podejść badawczych. Prowadzenie badań w takim paradygmacie powinno prowadzić do tworzenia analiz obejmujących dzieci na danym terytorium, których podstawę stanowią dostępne raporty światowe lub lokalne, dotyczące jakości oraz standardów życia dziecka. Powstałe analizy obejmują próby zobrazowania dzieciństwa wieloaspektowego oraz uwikłanego w liczne determinanty możliwych doświadczeń. Ukazywana powyżej perspektywa badań nad dzieciństwem nie obejmuje fragmentarycznych analiz oraz specjalizacji, ale skupia liczne grupy naukowców z różnych dziedzin, dążąc do wyłonienia holistycznych obrazów całej społeczności dzieci (Jarosz, 2017).

Współczesną tożsamość badań nad dzieciństwem należy uzupełnić psychologicznymi perspektywami, obejmującymi naukowe poznanie rozwoju oraz zachowań dzieci. Istotne w kwestii prób poznania dziecka są badania podłużne, które obejmują różne populacje dzieci, przechodzących przez modelowe fazy rozwoju. W dalszej kolejności wymienić należy także badania przekrojowe, które obrazują charakterystykę konkretnej grupy wiekowej. Obejmują one opis dzieci w różnym wieku, których proces rozwoju przebiega w podobnych warunkach, będących szansą dla tworzenia raportów oraz analiz porównawczych. Kluczowe jest wskazanie, iż teoretycznie takie same grupy nie są jednakowe, ponieważ to w środowisku każdego dziecka występuje wiele czynników, które różnicują grupy,

a nie zawsze znajdują się one w obszarze możliwej kontroli badacza. Co więcej, niektóre z wybranych czynników mogą występować poza świadomością badacza (Śliwerski, 2020).

Analizując współczesne nurty badań nad dzieckiem i dzieciństwem, należy odnieść się do specyficznych filarów, stanowiących jednocześnie podstawowe założenia dyskursów. Pierwszym jest założenie, iż prowadząc badania, powinno się skupiać na patrzeniu oraz opisywaniu rzeczywistości niejako „oczami dziecka”. Zatem rzeczywistość społeczna powinna być interpretowana w ramach subiektywnego rozumienia jej przez dzieci. Samo dzieciństwo stanowi doświadczenie każdego z dzieci, będąc czasem eksplorowania i doświadczania. W tym wymiarze to najmłodszy są osobami uprawnionymi do relacjonowania własnych doświadczeń. Kolejnym filarem jest założenie o kolektywizacji dzieciństwa. Dzieci, jako grupa społeczna, funkcjonują w społeczeństwie, posiadając swój odrębny status, kulturę i problemy. W trakcie prowadzenia badań preferowana jest perspektywa grupowa nad indywidualną. Czasami badania obejmują wręcz całe populacje dzieci, ich problemy oraz doświadczenia (Jarosz, 2018).

Kolejnym filarem współczesnej tożsamości badań jest uznanie dzieci za grupę różnorodną, a więc określaną mianem polimorficznej. Zatem każde z dzieciństw jest zróżnicowane pod względem warunków, w jakich przebiega. Mogą to być różnice ekonomiczne, społeczne, religijne, polityczne i kulturowe. Podkreśla się założenie o występowaniu wielu dzieciństw, tak zwanych *childhoods*. Ostatnim filarem jest dążenie do holistycznego rozumienia oraz poznania dzieciństwa, mając jednocześnie na uwadze jego wielowymiarowość, wielorakość i wielorodzajowość. Coraz częściej zauważalne są dążenia do prowadzenia badań transdyscyplinarnych, które służyć mają ukazaniu rzeczywistości badanej populacji (Jarosz, 2018).

4. CHILDHOOD STUDIES JAKO ODPOWIEDŹ NA PRZEMIANY WSPÓŁCZESNOŚCI

Współczesne paradygmaty badań nad dzieciństwem skoncentrowane są wokół rozważań Allison James oraz Alana Prouta, opisywane przez Chrisa Jenksa (2008). Opracowane już w 1990 roku, są cechami charakterystycznymi przypisywanymi współczesnej tożsamości badań. *Childhood studies* obejmują rozumienie dzieciństwa jako konstruktu społecznego o cechach specyficznego komponentu kulturalnego oraz strukturalnego. W ich ramach podejmowanie są próby wyłonienia implikacji teoretycznych dotyczących dzieciństwa, które umiejscowione są w konkretnym środowisku oraz pryzmacie społecznym. W dalszej kolejności, jak

wskazują powyżsi autorzy, dzieciństwo powinno być rozpatrywane z perspektywy dzieci oraz ich punktów widzenia. Co więcej, z założenia to właśnie dzieci są aktywnymi jednostkami, które same kształtują swoją biografię, wchodząc w konkretne relacje społeczne oraz wpływając na całość życia społecznego. W procesie badań metodologiczną podstawą jest metoda etnograficzna, która pozwala na pozyskanie wypowiedzi dzieci, w sposób bardziej przystępny oraz naturalny, zapewniający aktywny udział w procesie konstruowania danych socjologicznych. Ostatnią cechą jest transformacyjny charakter badań, który oznacza, iż tylko przy pomocy zaangażowania oraz aktywności badacza możliwe jest zrekonstruowanie dzieciństwa. Umożliwia to podjęcie czynności mających na celu poprawę warunków życia dzieci (Jenks, 2008).

Współczesne lub też ponowoczesne badania nad dzieckiem i dzieciństwem, czyli childhood studies, zapoczątkowane zostały w latach 90. XX wieku. Głównymi założeniami było łączenie interdyscyplinarnych analiz oraz wyników badań z różnych dyscyplin naukowych (Dulewicz, 2017). Opisywany nurt badań przyjmuje kilka podstawowych założeń, które zostały opisane przez Karolinę Szyborską (2014). Autorka podkreśla, iż termin ten obejmuje krytyczne analizy dotyczące dziecka i dzieciństwa, których autorami są najczęściej osoby dorosłe. Badania te mają na celu wszechstronne analizowanie, opisywanie, a także popularyzowanie kultury dziecięcej, obejmujące aktywność samych dzieci i dorosłych dla dzieci. W dalszej kolejności, nurt ten poszukuje odpowiedzi o istotę dziecka, tego kim jest, oraz w jaki sposób można rozróżnić „dziecięcość” od dorosłości.

Badania nad dzieckiem oraz dzieciństwem przeszły swoistą transformację, która doprowadziła do odejścia od poznawania najmłodszych jako obiektów, w powierzchowny oraz uproszczony sposób, prowadząc do sporządzania wszechstronnego opisu. Współczesne childhood studies związane są z uznaniem odmienności dzieci, które nie powinny być wykluczane oraz marginalizowane. Zadaniem dorosłych jest osobiste zaangażowanie w podejmowanie prób zrozumienia, zaakceptowania dzieci oraz ich sposób postrzegania rzeczywistości. Istotnym osiągnięciem w kwestii rozwoju badań jest odejście od paradygmatów i postulatów teoretycznych, zastąpionych przez dążenia do realizowania interdyscyplinarnych analiz. Nastąpiła rezygnacja z akademickiego spojrzenia na dziecko oraz dzieciństwo opisywanego w skategoryzowanym aparacie pojęciowym na rzecz szerszych perspektyw childhood studies (Maciejewska-Mroczek, 2012).

Podstawą tożsamością współczesnych childhood studies jest zasada interdyscyplinarności, która związana jest z wypracowaniem odpowiednich narzędzi przez dyscypliny zajmujące się dzieckiem i dzieciństwem. Owe narzędzia służące badaniu muszą zostać wypracowane w oparciu o współpracę przedstawicieli wielu

dyscyplin naukowych, ale przede wszystkim zawierać fundamentalne postrzeżenie dziecka jako aktywnego oraz dojrzałego podmiotu. Istotne jest także wskazanie, iż badania childhood studies stawiają sobie za cel główny obronę głosu dziecka, poprzez unikanie użycia opresyjnego języka wypowiedzi osób dorosłych. Należy przeciwstawiać się przejmowaniu władzy nad dzieckiem i zajmowania pozycji uprawnionej do podejmowania decyzji w imieniu najmłodszych. Takie postrzeżenie celu badań zgodne jest z tendencjami zmian w naukach społecznych, dążąc do skupienia się na roli dzieci jako aktorów społecznych (Maciejewska-Mroczek, 2012).

W obliczu wskazanych powyżej rozważań wyłania się transformacyjny obraz paradygmatów badań nad dzieciństwem. Postępujące przejście obejmuje odejście od tradycyjnego dyskursu, który ujmował dzieci jako „problem”, ofiary braku zaspokożenia potrzeb lub też zagrożeń. W opisywanym paradygmacie podejmowane były analizy obejmujące następujące problemy społeczne: ubóstwo, przemoc lub alkoholizm. Tradycyjny dyskurs dzieciństwa poszukiwał odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób prowadzić działania socjalizacyjne, aby podporządkować dziecko oraz dostosować je do norm społecznych. Istotnym obszarem dociekań stały się również dostępne modele oraz drogi „naprawy” funkcjonowania dziecka oraz dzieciństwa. Natomiast wyłaniający się obraz „nowego” dyskursu dzieciństwa przyniósł zmianę perspektywy, obejmującej kategorie doświadczanych problemów stanowiących jeden z elementów codzienności dzieciństwa. Istotnym punktem postrzeżania dzieci są ich sposoby odbioru, rozumienia sytuacji oraz rzeczywistości społecznej i związanych z tym emocji. Dominująca jest perspektywa subiektywna, ukazująca całość doświadczenia dzieci. Wszelkie omawiane problemy, takie jak: ubóstwo, przemoc, uzależnienia dzieci czy też migracje, postrzegane są z perspektywy samych dzieci (Jarosz, 2017).

Reasumując całość powyższych analiz należy stwierdzić, iż nastawienie dotyczące dzieciństwa ulegało licznym przemianom, które obejmowały przede wszystkim postawy przyjmowane przez osoby dorosłe. Przeprowadzone powyżej analizy rozwoju historycznych kontekstów badań nad dzieciństwem ukazały, iż tworzenie obrazu dziecka i dzieciństwa jest konglomeratem ścierających się postaw oraz oczekiwań osób dorosłych. Wpływ na proces definiowania dzieciństwa ma przede wszystkim czas historyczny, który był źródłem postaw oraz nastawień osób dorosłych, a także samych badaczy względem dzieciństwa. Wskazują na to opracowania przytoczonych powyżej autorów. Jednak ważną rolę odgrywają tutaj również społeczeństwa i przyjmowane postawy, normy, wartości, tradycje, a także kultura. W dalszej kolejności należy wskazać na niewątpliwie istotny czynnik, jakim jest najbliższe otoczenie dziecka, które akcentuje swoją obecność

w dzieciństwie już od pierwszych chwil jego trwania. Oprócz wskazanych powyżej czynników należy odnieść się do osób dorosłych oraz przede wszystkim rodziców dzieci, ich stylu wychowania, przyjmowanych postaw, przekazywanych wartości.

Na podstawie powyższej syntezy możliwe jest uwypuklenie kilku następujących wniosków. Pierwszy z nich obejmuje sumę prób definiowania, rozumienia oraz badania dzieciństwa, które przypominały swoistą sinusoidę i niezależnie od opisywanej epoki lub czasu historycznego zależne były od osób dorosłych, ich wiedzy, nastawień oraz szeroko rozumianego postępu społecznego. Kolejny wniosek wskazuje na transformację podejścia do dzieciństwa, od przedmiotowego i instrumentalnego jego traktowania do podmiotowości oraz założenia o uczestnictwie dzieci w badaniach dzieciństwa i ich partnerstwie na wszystkich etapach procesu badawczego. Wreszcie w procesie konstruowania obrazów dzieciństwa współczesne opracowania naukowe wskazują na rolę samych dzieci oraz konieczność oddania im głosu oraz traktowania jako ekspertów, którzy posiadają największą wiedzę w zakresie dzieciństwa i są najlepszymi informatorami na ten temat.

W dalszej kolejności zauważalne jest terminologiczne przejście obejmujące postrzeganie dzieciństwa jako etapu biologicznego, swoistego stanu przejściowego do dorosłości, na rzecz podkreślania tego etapu życia jako pełnowartościowego, zależnego od kultury, czasu historycznego, a wreszcie samej jednostki, która pełni aktywną rolę w jego konstruowaniu. Wreszcie powyższe założenia można rozumieć jako powolnie przechodzenie z założeń dzieciństwa jako uniwersalnego czasu w życiu człowieka, przebiegającego w ten sam sposób dla wszystkich do wyodrębnienia wielu różnych dzieciństw, które jest unikatowe dla każdego dziecka i przybiera inny model. Ostatnim wnioskiem jest uznanie, iż na przestrzeni rozwoju wiekowego uwzględniona lub może zauważona została rola środowiska w dzieciństwie. To właśnie środowisko, osoby bliskie dziecku, ich postawy oraz wiedza tworzą przyjazne lub nie warunki dla rozwoju i życia dziecka.

5. ZAKOŃCZENIE

W końcowej refleksji wskazywanego tekstu należy podjąć próbę odpowiedzi na pytanie zawarte w tytule, uznając, iż niemożliwe jest jednoznaczne zdefiniowanie dzieciństwa, ponieważ jego charakter jest zmienny i podlega licznym wpływom otoczenia (np. rodziny, społeczeństwa, miasta, szkoły). Jednak można uznać, iż zostaje ono wykreowane pod wpływem czasu, zarówno biograficznego, jak i historycznego. Z drugiej strony należy wskazać, iż dzieciństwo posiada także

swoje ramy wyznaczone poprzez społeczeństwa oraz opracowania psychologii rozwojowej, lecz jednocześnie ma ono charakter dynamiczny i zmienny. Dalej, jest zależne od samych dzieci będących twórcami swojego własnego świata społecznego, którzy poprzez swoją aktywność tworzą własne doświadczenia i budują swoją biografię (Ornacka, 2010).

W poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie zawarte w tytule artykułu istotne jest również dostrzeżenie faktu, iż dzieciństwo jest czasem czy też stanem, który zależny jest od samych dzieci. To właśnie od opinii najmłodszych, podejmowanych działań i oceny zależności będzie postrzeganie i rozumienie obrazu dzieciństwa. Reasumując, należy uznać, iż dzieciństwo jest czasem w znacznej mierze zależnym od człowieka, począwszy od dziecka, które jest jego głównym aktorem, skończywszy na osobach dorosłych oddziaływujących na kształt dzieciństwa. Zgodnie ze zdaniem Philippe'a Ariesa, dzieciństwo jest pojęciem konstruowanym społecznie i historycznie, a więc nie jest dane człowiekowi raz na zawsze. Wraz ze zmianą oraz postępem społeczeństwa zmieniać się będzie charakter dzieciństwa. Założenie, iż dzieciństwo jest konstruktem społecznym, pokazuje, iż pomimo względnego zrozumienia jego istoty obejmuje ono wiele sprzeczności, mitów oraz oczekiwań, które zmieniają się w zależności od epoki (Gittins, 2008). Niemożliwe jest zatem przyjęcie jednego sposobu definiowania lub analizowania doświadczeń dzieciństwa oraz jego samego. Dalej, nie można stwierdzić, gdzie zaczyna się jego początek, a gdzie się kończy.

Należy podkreślić, iż dzieciństwo to indywidualny dla każdego dziecka czas nauki, rozwoju, doświadczenia, poznawania i uczestnictwa w świecie. Jest to czas, który wyznaczany jest przez rytm życia dziecka, jego miejsce i przestrzeń życia oraz jego relacje z dorosłymi i rówieśnikami. Wreszcie jest sumą przeżyć dziecka, zarówno tych dobrych, jak i złych. Na podstawie powyższych analiz należy uznać, iż dzieciństwo to integralna część życia człowieka, która niewątpliwie stanowi podstawę kształtowania całościowej biografii.

Reasumując, należy wskazać, iż pomimo wielu interpretacji dzieciństwa zawsze ma ono wymiar osobisty, naznaczony jednostkową historią, a takiego rodzaju doświadczenia nie mogą zostać skategoryzowane. Dla każdego osobisty wymiar dzieciństwa będzie oznaczać coś innego. Jednak istotne jest podejmowanie analiz i badań nad dzieciństwem, aby dążenia do lepszego rozumienia dziecka i dzieciństwa przyczyniły się do podniesienia jakości życia najmłodszych.

Bibliografia

- Doliwa, K. (2020). Spory o pojęcie dzieciństwa i podmiotowość dziecka od średniowiecza do czasów współczesnych. *Miscellanea Historico-Iuridica*, XIX, 23–29.
- Dulewicz, J. (2017) Kierunki rozwoju pedagogiki katolickiej a ponowoczesne badania nad dzieckiem i dzieciństwem children studies. W: J. Zimny (red.), *Pedagogika katolicka. Założenia i realizacja* (s. 188–204). Stalowa Wola: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie.
- Gittins, D. (2008). Historia konstruktów dzieciństwa. W: M.J. Kelly (red.), tłum. M. Kościelniak, *Wprowadzenie do badań nad dzieciństwem* (s. 43–60). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Jarosz, E. (2017). Dziecko i dzieciństwo – pejzaż współczesny. Rzecz o badaniach nad dzieciństwem. *Pedagogika społeczna*, 2(34), 57–81.
- Jarosz, E. (2018). Childhood studies – „nowa formacja” w badaniach dotyczących dzieciństwa. W: W. Danielewicz, J. Niktorowicz i M. Sobeki (red.), *Ku życiu wartościowemu. Idee –Koncepcje – Praktyki* (s. 123–152). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Jarosz, E. (2018). Dziecko i dzieciństwo – dialektyka konstruktów w dyskursie społecznym i naukowo-badawczym. *Studia Edukacyjne*, 50, 169–195.
- Garbula, J.M. i Kowalik-Olubińska M. (2012). Konstruowanie obrazu dzieciństwa w perspektywie psychologicznej i socjokulturowej. *Przegląd pedagogiczny*, 1, 25–34.
- Izdebska, J. (2015). Dziecko – dzieciństwo – rodzina – wychowanie rodzinne. Kategorie pedagogiki rodziny w perspektywie pedagogiki personalistycznej. Białystok: Wydawnictwo Niepaństwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Białymstoku.
- Jenks, C. (2008). Socjologiczne konstrukty dzieciństwa. W: M.J. Kelly (red.), tłum. ks. M. Kościelniak, *Wprowadzenie do badań nad dzieciństwem* (s. 111–134). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Maciejewska-Mroczek, E. (2012). *Mrówczą zabawą. Współczesne zabawki a społeczne konstruowanie dziecka*. Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- Ornacka, K. (2013). Od socjologii do pracy socjalnej. Społeczny fenomen dzieciństwa. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Szczepska-Pustkowska, M. (2011). Od filozofii dzieciństwa do dziecięcej filozofii życia. Casus władzy (i demokracji). Kraków: Wydawnictwo Impuls.
- Sitarska, B. (2014). Dziecko współczesne. *Kultura i Wychowanie*, 4(2), 90–113.
- Smolińska-Theiss, B. (2010). Rozwój badań nad dzieciństwem – przełomy i przejścia. W: E. Jarosz (red.), *Chowanna, Dzieciństwo – witraż bolesny* (s. 13–26). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Smolińska-Theiss, B. (2014). *Dzieciństwo jako status społeczny. Edukacyjne przywileje dzieci klasy średniej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Szyborska, K. (2014). W metodologicznym tyglu Childhood Studies. W: J. Sztachelska i K. Szyborska (red.). *Children studies jako perspektywa interdyscyplinarna: studia i szkice* (s. 189–205). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Śliwerski, B. (2020). Badania nad małym dzieckiem i dzieciństwem. *Konteksty Pedagogiczne*, 2(15), 9–24.